MATEMATIIKAN JA TILASTOTIETEEN LAITOS
Analyysi I
Harjoitus 9
23.11.2009 alkavalle viikolle
Ratkaisuehdoituksia
$\mathbb{R}$ami Luisto
Sivuja: 5

Näissä harjoituksissa saa käyttää kaikkia koulusta tuttuja koulusta tuttujen funktioiden ominaisuuksia kuten sinin jne. jatkuvuutta ja derivointisääntöä.

1. Määritellään $f : \mathbb{R} \to \mathbb{R}$ yhtälöllä $f(x) = x|x|$. Millä x on olemassa derivaatta $f'(x)$? Entä toinen derivaatta $f''(x)$? Entä kolmas derivaatta $f'''(x)$?

Ratkaisu: Aloitetaan ensimmäisestä derivaatasta ja tutkitaan eri tapauksissa.

Kun $x < 0$, niin $f(x) = x|x| = x(-x) = -x^2$, jolloin $f'(x) = -2x = 2|x|$.

Kun $x > 0$, niin $f(x) = x|x| = xx = x^2$, jolloin $f'(x) = 2x = 2|x|$.

Kun $x = 0$, niin tutkitaan erotusosamäärän raja-arvoa. Tarkastelemalla funktion f kuvaajaa arvataan, että $f'(0) = 0$. Tämän voisi huomata myös siitä, että erotusosamäärä saadaan muotoon:

$$\frac{f(x) - f(0)}{x} - 0 = \frac{x|x| - 0|0|}{x} = \frac{\cancel{x}|x|}{\cancel{x}} = |x|,$$

joten

$$\frac{f(x) - f(0)}{x} - 0 = |x| \to 0, \text{ kun } x \to 0,$$

eli $f'(0) = 0 = 2|0|$.

Eli $f'(x) = 2|x|$.

Tutkitaan seuraavaksi toista derivaattaa, taaskin eri tapauksissa.

Kun $x < 0$, niin $f'(x) = -2x$, jolloin $f''(x) = -2$.

Kun $x > 0$, niin $f'(x) = 2x$, jolloin $f''(x) = 2$.

Kun $x = 0$, niin tutkitaan taas erotusosamäärän raja-arvoa. Taas tarkastelemalla funktion kuvaajaa huomataan, että kuvaajassa on kohdassa 0 'piikki', joten derivaattaa ei luultavasti ole kyseisessä kohdassa olemassa.

$$\frac{f'(x) - f'(0)}{x} - 0 = \frac{2|x| - 2|0|}{x} = \frac{2|x|}{x}.$$

Nyt jos x lähestyy nollaa vasemmalta, on $|x| = -x$, jolloin erotusosamäärä lähenee lukua -2, mutta jos x lähenee nollaa oikealta, on $|x| = x$, jolloin erotusosamäärä lähenee lukua 2. Eli:

$$\lim_{x\to 0-} \frac{f'(x)-f(0)}{x} = \lim_{x\to 0-} \frac{-2\cancel{x}}{\cancel{x}} = \lim_{x\to 0-} -2 = -2 \neq 2 = \lim_{x\to 0+} 2$$
$$= \lim_{x\to 0+} \frac{2\cancel{x}}{\cancel{x}} = \lim_{x\to 0+} \frac{f'(x)-f(0)}{x}$$

Toisin sanoen $f''(0)$ ei ole olemassa.

Kolmatta derivaattaa $f'''(x)$[1] on järkevää tutkia ainoastaan, kun $x \neq 0$, sillä kuvaus f'' ei ole olemassa nollassa.

Kun $x < 0$, on $f''(x) = -2x$, jolloin $f'''(x) = -2$.

Kun $x > 0$, on $f''(x) = 2x$, jolloin $f'''(x) = 2$.

2. Derivoi
(a) $\sin^3 x^4$;
(b) $\sin^2(\sin^3 x^4)$;
(c) $\sqrt{\sin^2(\sin^3 x^4) + 1}$.

Ratkaisu: Tässä tehtävässä käytetään paljon derivoinnin ketjusääntöä. Täytyy pysyä tarkkana, ettei laskuihin tule huolimattomuusvirheitä. Tehtävän työmäärä vähenee huomattavasti jos huomaa, että kohdissa b ja c esiintyy sisäfunktiona aiemman kohdan funktio. (Jonka on jo laskenut.)

(a) $\sin^3 x^4 = \left(\sin x^4\right)^3$:

$$D\left(\sin x^4\right)^3 = 3\left(\sin x^4\right)^2\left(D\sin x^4\right) = 3\left(\sin x^4\right)^2\left((\cos x^4)(Dx^4)\right)$$
$$= 3\left(\sin x^4\right)^2\left((\cos x^4)(4x^3)\right) = 12\left(\left(\sin^2 x^4\right)(\cos x^4)x^3\right).$$

(b) $\sin^2(\sin^3 x^4) = \left(\sin(\sin^3 x^4)\right)^2$:

$$D\left(\sin(\sin^3 x^4)\right)^2 = 2\left(\sin(\sin^3 x^4)\right)\left(D\sin(\sin^3 x^4)\right)$$
$$= 2\left(\sin(\sin^3 x^4)\right)\left(\cos(\sin^3 x^4)\right)\overbrace{\left(D\sin^3 x^4\right)}^{(a)-\text{kohta}}$$
$$= 24\left(\sin(\sin^3 x^4)\right)\left(\cos(\sin^3 x^4)\right)\left(\left(\sin^2 x^4\right)(\cos x^4)(4x^3)\right)$$

(c) $\sqrt{\sin^2(\sin^3 x^4) + 1}$:

$$D\sqrt{\sin^2(\sin^3 x^4) + 1} = \frac{1}{2}\left(\left(\sin^2(\sin^3 x^4) + 1\right)^{-\frac{1}{2}}\right)\overbrace{\left(D\sin^2(\sin^3 x^4)\right)}^{(b)-\text{kohta}}$$
$$= 12\frac{\left(\sin(\sin^3 x^4)\right)\left(\cos(\sin^3 x^4)\right)\left(\sin^2 x^4\right)(\cos x^4)(4x^3)}{\sqrt{\sin^2(\sin^3 x^4) + 1}}$$

[1] Kun derivaatan kertaluku kasvaa, muuttuu 'pilkku-notaatio' vähän hankalalukuiseksi. (Miten mones funktion f derivaatta on f''?) Tämän takia korkeamman kertaluvun derivaattoja yleensä merkitään $f^{(n)}(x)$. (n:s derivaatta)

3. Tarkastellaan funktiota $f :]0,2[\to]1,37[$, jolle pätee $f(x) = x^5 + x^2 + 1$ kaikilla $x \in]0,2[$. Miksi sillä on aidosti kasvava (jatkuva) ja derivoituva käänteisfunktio $g :]1,37[\to]0,2[$. Määritä $g'(3)$. Vihje: laske ensin $f(1)$.

Ratkaisu: Tiedämme entuudestaan, että aidosti kasvaville, välillä määritellyille jatkuville kuvauksille löytyy aina aidosti kasvava käänteiskuvaus. Koska kuvaus f on polynomifunktio, jonka olemme jo useamman kerran todistaneet jatkuvaksi, riittää meidän näyttää että kyseessä on aidosti kasvava kuvaus. Käytetään uusia työkalujamme ja tutkitaan kuvauksen derivaattaa:

$$f'(x) = 5\underbrace{x^4}_{\geq 0} + 2x \geq 5 \cdot 0 + 2\underbrace{x}_{>0} > 0$$

Nyt koska $f'(x) > 0$, niin lauseen 8.6. (aidon kasvavuuden lause) perusteella kuvaus f on aidosti kasvava, ja siis myöskin injektio.

Jotta voisimme olla varmoja, että käänteiskuvaus on tosiaan määritelty koko välillä $]1,37[$, pitää meidän tarkistaa, että kuvaus f on surjektio, eli että välin $]0,2[$ kuva kuvauksessa f on $]1,37[$. Käytetään tähän Bolzanon lausetta. Huomataan, että kuvaus f on jatkuva myös, jos määrittelemme sen olevan kuvaus $[0,2] \to [1,37]$. Nyt huomaamme, että $f(1) = 3$ ja $f(2) = 2^5 + 2^2 + 1 = 32 + 4 + 1 = 37$, niin Bolzanon lauseen perusteella kuvaus saa välillä $]0,2[$ kaikki arvot väliltä $]f(0), f(2)[=]1,37[$. Nyt siis tiedämme, että käänteiskuvaus on määritelty koko välillä $]1,37[$.

Huomasimme, että $f'(x) > 0$ kaikilla $x \in]0,2[$, joten lauseen 7.4 nojalla funktio g on derivoituva, ja koska $f(1) = 1^5 + 1^2 + 1 = 3$, niin

$$g'(3) = g'(f(1)) = \frac{1}{f'(1)} = \frac{1}{5 \cdot 1^4 + 2 \cdot 1} = \frac{1}{7}$$

4. Oletetaan, että $f'(1) = 2$. Selvitä raja-arvo

$$\lim_{h \to 0} \frac{f(1+h) - f(1-2h)}{h}.$$

Vihje: täydennä tutkittava lauseke muotoon, missä esiintyvät erotusosamäärän muodot

$$\frac{f(1+h) - f(1)}{h} \quad \text{ja} \quad \frac{f(1-2h) - f(1)}{-2h}.$$

Ratkaisu:

$$\begin{aligned}
&\frac{f(1+h)-f(1-2h)}{h}\\
&=\frac{f(1+h)-f(1)+f(1)-f(1-2h)}{h}\\
&=\frac{f(1+h)-f(1)}{h}+\frac{f(1)-f(1-2h)}{h}\\
&=\frac{f(1+h)-f(1)}{h}-2\frac{f(1-2h)-f(1)}{2h}\\
&=\frac{f(1+h)-f(1)}{h}+2\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}
\end{aligned}$$

Nyt koska oletuksen perusteella $f'(1)=2$, eli

$$\lim_{h\to 0}\frac{f(1+h)-f(1)}{h}=2,$$

jolloin myöskin

$$\lim_{h\to 0}\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}=2,$$

joten lauseen 5.4 perusteella

$$\lim_{h\to 0}2\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}=\left(\lim_{h\to 0}2\right)\left(\lim_{h\to 0}\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}\right)=4$$

ja edelleen

$$\begin{aligned}
&\lim_{h\to 0}\frac{f(1+h)-f(1-2h)}{h}\\
&=\lim_{h\to 0}\left(\frac{f(1+h)-f(1)}{h}+2\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}\right)\\
&=\lim_{h\to 0}\left(\frac{f(1+h)-f(1)}{h}\right)+\lim_{h\to 0}\left(2\frac{f(1-2h)-f(1)}{-2h}\right)\\
&=2+4=6
\end{aligned}$$

5. Tarkastellaan funktiota $f(x)=x^4$. Tulkitse yhtälö

$$(a+h)^4=a^4+4a^3h+6a^2h^2+4ah^3+h^4$$

karakterisaatiolauseen avulla. Mikä on tässä $f(a)$, mikä $f'(a)h$ ja mikä $h\,\varepsilon(h)$? Voidaanko funktion derivaatta kohdassa $x=a$ nähdä suoraan kyseisestä yhtälöstä?

Ratkaisu: Karakterisaatiolauseen mukaan derivoituva funktio voidaan kirjoittaa muodossa

$$f(x+h)=f(x)+f'(x)h+\varepsilon(h)h,$$

missä $\varepsilon(h) \to 0$, kun $h \to 0$.

Etsitään annetusta yhtälöstä karakterisaatiolauseen yhtälöä vastaavat kohdat. Seuraavaksi vähän *epäformaalia* footnoteTämä ei siis kuvaa mitään yleistä tekniikkaa karakterisaatiolauseen soveltamisessa, vaan ihan vaan kuvastaa, miten tässä tehtävässä voisi ratkaisua esimerkiksi hakea. pohdintaa siitä, miten sopivat vastaavuudet voitaisiin löytää. Huomataan, että termissä $f(x+h)$ ei pitäisi esiintyä lukua h kertoimena ja termissä $f(x)$ ei pitäisi olla lukua h laisinkaan. Termiksi $f'(x)h$ kelpaa jokin, jossa on kertoimena pelkkä h ja viimein termiksi $\varepsilon(h)h$ kelpaa jotain, jossa on luku h kertoimena, mieluiten korkeammassa potenssissa.

$$\underbrace{(a+h)^4}_{f(a+h)} = \underbrace{a^4}_{f(a)} + \underbrace{4a^3h}_{f'(a)h} + \underbrace{6a^2h^2 + 4ah^3 + h^4}_{\varepsilon(h)h}$$

Karakterisaatiolauseen perusteella siis $f'(x) = 4x^3$.

6. Oletetaan, että $p > 0$. Osoita, että yhtälöllä $x^4 + px^2 + qx + r = 0$ on enintään kaksi erisuurta reaalijuurta. Vihje: Merkitse yhtälön vasen puoli $= f(x)$. Osoita ensin toisen derivaatan avulla, että f' on aidosti kasvava. Sovella sitten Rollen lausetta yhtälön peräkkäisten juurten välissä.

Ratkaisu: Toimitaan vihjeen mukaisesti. Olkoon siis:

$$f(x) = x^4 + px^2 + qx + r.$$

Tutkitaan nyt funktion ensimmäistä ja toista derivaattaa:

$$f'(x) = 4x^3 + 2px + q$$

$$f''(x) = 12\underbrace{x^2}_{\geq 0} + p \geq 0 + p = p > 0$$

Nyt siis kaikilla $x \in \mathbb{R}$ pätee, että $f''(x) > 0$, joten lauseen 8.6. (aidon kasvavuuden lause) perusteella kuvaus f' on aidosti kasvava. Koska f' on aidosti kasvava, on sillä erityisesti enintään yksi nollakohta. Seuraavaksi soveltamalla Rollen lausetta huomaamme, että mikäli luvut a ja b ovat kuvauksen f nollakohtia, eli $f(a) = f(b) = 0$, niin Rollen lauseen mukaan löytyy piste $y \in]a, b[$ siten, että $f'(y) = 0$.

Juuria voi siis olla kuvauksella f enintään kaksi, sillä mikäli löytyisivät juuret $a < b < c$, niin derivaatalle löytyisi nollakohta sekä väliltä $]a, b[$ että väliltä $]b, c[$.